

اخلاق در پژوهشهای آموزشی و مؤلفه‌های آن

دکتر رضا ساکی*

گروه علوم تربیتی دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی، تهران

چکیده

زمینه: پژوهش آموزشی به‌عنوان یکی از گسترده‌ترین حوزه‌های پژوهشی در علوم انسانی، رسالت دشوار و حساس هدایت آموزش و پرورش را برعهده دارد. رسالتی که بیش از هر چیز با اصول و مبانی اخلاقی مرتبط است. پژوهش آموزشی با رعایت موازین اخلاقی، صلاحیت لازم را برای انجام رسالت خود کسب می‌کند.

روش کار: این مقاله به‌صورت توصیفی-تحلیلی و با مرور و ترکیب سوابق موجود، نمایی از چارچوبهای اخلاقی در حوزه تحقیقات آموزشی ارائه می‌کند.

یافته‌ها: تعمیم موازین اخلاقی علوم در حوزه تحقیقات آموزشی، سه حوزه اساسی از تدابیر اخلاقی مورد نیاز را همراه با اصول خود، فراروری پژوهشگران این عرصه قرار می‌دهد. الف) اصول ناظر بر حفظ شأن و منزلت انسان در عرصه تعلیم و تربیت ب) اصول ناظر بر حفظ شأن و منزلت پژوهش در عرصه تعلیم و تربیت پ) اصول ناظر بر حفظ حقوق حامیان، سیاستگذاران و دیگر کاربران پژوهش.

نتیجه‌گیری: پژوهش آموزشی به‌واسطه بستر خود - آموزش و پرورش - نقش برجسته‌ای در توسعه اخلاق و سلامت در جامعه برعهده دارد و بنابراین باید پیشتر، خود، از موازین سلامت و اخلاق بهره‌مند باشد. این مقاله کوشیده است تا با طرح ضرورت توجه به اخلاق و ارزشمندی در حوزه پژوهشهای آموزشی، چارچوبی برای تدوین منشور اخلاق در حوزه پژوهشهای آموزشی ارائه نمایند.

کلید واژه‌ها: پژوهش آموزشی، اخلاق در پژوهش، اخلاق حرفه‌ای، اخلاق در علوم انسانی

سرآغاز

ارزشهایی که ناظر به رفتارها و صفات ارادی مردمان و تمایز آنها از حیث خوبی و بدی، شایستگی و ناشایستگی، نیکویی و زشتی و بایستگی و نبایستگی هستند. اخلاق پژوهشی نیز به مبادی اخلاقی افعال می‌پردازد، رویکردی که ریشه آن به ارسطو و کتاب مشهور اخلاق او - اخلاق نیکوماخوس - برمی‌گردد، که گوهر فعل اخلاقی را رفتار عقلانی متعهد به خیر جمعی می‌داند (۲). در باب هر عمل ارادی انسان می‌توان دآوری اخلاقی کرد و تحقیق نیز از آن جهت که جزو اعمال ارادی انسان است

رعایت اصول و ارزشهای اخلاقی^۱ در همه ابعاد زندگی بشر یکی از مهمترین راههای حفظ و ارتقاء سلامت زندگی اجتماعی است. فعالیتهای بشری تنها در پرتو رعایت ملاحظات اخلاقی در مسیر درست قرار خواهند گرفت. اخلاق، حافظ فعالیتهای بشر از میل و گرایش به هرگونه انحراف و کجروی است (۱). اخلاق، دانشی است که از اصول و ارزشها صحبت می‌کند؛

* نویسنده مسؤول، نشانی الکترونیکی: aki.research@gmail.com

می‌تواند مشمول داوریه‌های اخلاقی شود (۳). رفتار اخلاقی در حوزه پژوهش کمک می‌کند تا افراد جامعه از آسیب‌های احتمالی انجام فعالیت‌های پژوهشی در امان باشند. در مجموع، هدف اخلاق، توسعه خوبیها در دنیای امروزی است. اخلاق به پژوهشگران در ساختن جهانی بهتر برای انسانها کمک می‌کند (۴). اخلاق در پژوهش، اشاره به دامنه‌ای از اصول دارد که ناظر بر هدایت پژوهش از مرحله طراحی و اجرا تا انتشار و پیگیری نتایج است. با این وصف پژوهشگر از زمان آغاز به کار خود تا پایان کار و همچنین در طی پیگیری‌های مربوط به کاربست یافته‌ها و فراتر از آن، در دایره‌ای از اصول اخلاقی راهنمای عمل حرکت می‌کند (۵).

به این ترتیب، جستجو و تفکر در باره راه‌های گسترش اخلاق در حوزه پژوهش، کوششی برای هدایت پژوهش در مسیر ساختن جهانی سالمتر می‌باشد. همانطور که هر کوشش سازمان یافته ای برای کسب اعتبار باید در چارچوب اصول اخلاقی طراحی و به مرحله اجرا درآید، فعالیت‌های علمی و پژوهشی نیز صرفاً در قالب چارچوب‌های اخلاقی است که می‌توانند درستی و اعتبار خود را حفظ نمایند. بویژه همه پژوهش‌هایی که با انسان سروکار دارند به‌طور الزامی باید قواعد اخلاقی را رعایت کنند (۶). به این ترتیب ملاحظات اخلاقی مانند چتری بر بالای علوم سایه افکنده است تا از کجروی و آسیب رسانی هر کدام از شاخه‌های علوم به جامعه بشری جلوگیری نماید (۷).

اخلاق پژوهش^۲، شاخه ای از اخلاق حرفه ای^۳ است که به اصول اخلاقی پژوهش از آغاز تا پایان کار می‌پردازد (۸). بیکر، اصول رفتاری را که تصور می‌شود حامی انسجام کار علمی هستند اخلاق علمی^۴ می‌نامد. اخلاق به منزله آیین‌نامه‌ای است که انسان موظف است به لحاظ انسان بودن، آن را رعایت کند. چرا که انسان برای بازگشت به کرامت واقعی و حقیقی خود به اخلاق نیازمند شده است. اصول اخلاقی به قوانین کمال انسان و تحقق بخشیدن خیر مربوط است و در نتیجه، اخلاق در هر حرفه‌ای به مجموعه احکام ارزشی ناظر بر آن حرفه اطلاق می‌شود (۹). در مجموع اخلاق در علم و پژوهش ابزاری برای

تضمین صحت و درستی و اعتبار پژوهش و یافته‌های آن است. بدون تکیه بر اخلاق، پژوهش، استعداد انحراف از اهداف اصلی خود را پیدا می‌کند و حتی ممکن است علیه اهداف اصلی خود نیز به حرکت در آید. مثلاً پژوهش با هدف دانایی جریان می‌یابد اما سهل‌انگاری در رعایت موازین مورد نظر ممکن است پژوهش را عاملی برای توسعه جهل و نادانی سازد. امروزه بیش از پیش در میان پژوهشگران، مدیران دولتی، موسسات پژوهشی و جامعه این اعتقاد تقویت شده است که پژوهش برای کارآمدی باید تحت پوشش و پایش قواعد اخلاقی قرار گیرد (۱۰). با توجه به نقش پژوهشگران در هدایت جامعه، به‌نظر می‌رسد تقویت اخلاق در این بخش، زمینه را برای توسعه سلامت معنوی^۵ در جامعه مهیا می‌سازد.

به این ترتیب تمام حوزه‌های پژوهشی به‌واسطه تأثیری که بر انسانها دارند باید تحت پوشش معیارهای اخلاقی قرار گیرند و پژوهش‌های آموزشی نیز از این امر مستثنی نیست (۱۱). در حوزه پژوهش‌های آموزشی تکیه بر اخلاق، اصلی حیاتی تلقی می‌شود که باید برای رعایت آن نیز کوشش‌های سازمان یافته‌تری انجام پذیرد. گر چه توجه به اخلاق در پژوهش آموزشی ریشه ای تاریخی دارد که هرودت تاریخ نویس یونانی نیز در کتاب‌هایش به مصادیقی از آن اشاره می‌کند (۱۲) اما در حال حاضر این حوزه با وجود گسترش فزاینده فعالیت‌های خود، کمتر بر اصولی مکتوب و مورد توافق رسمی از اخلاق متکی بوده است. تدوین منشور اخلاقی پژوهش‌های آموزشی می‌تواند در حمایت از این قلمرو گسترده و پیچیده نقش اساسی ایفا نماید. توسعه اخلاق در پژوهش‌های آموزشی راهی برای افزایش پاسخگویی حرفه ای در این حوزه است (۱۳) و به این ترتیب ضامنی برای تامین حقوق کلیه عناصر درگیر در عرصه پژوهش خواهد بود (۱۴).

پژوهش آموزشی مانند سایر حوزه‌های پژوهشی در علوم اجتماعی، افراد درگیر در موضوع آموزش و پرورش را توانا می‌سازد تا برای عمل تربیتی، مناسبتر تصمیم بگیرند و اخلاق در این زمینه به ارتقاء سلامت پژوهش کمک می‌کند (۱۵).

بستری برای توسعه جامعه

آموزش و پرورش در همه دوران و از دیدگاههای مختلف همواره از جایگاه رفیعی برخوردار بوده است. در تمام ادیان و از دیدگاه همه فیلسوفان نقش آموزش و پرورش همواره زیر بنایی و حیاتی تلقی شده است. اهمیتی که تاکنون کمتر رقیب و جایگزینی برای خود پیدا نموده است. به راستی آموزش و پرورش از کدام ماهیت و ویژگی برخوردار است که آن را به چنین درجه ای از نقش و اهمیت می‌رساند؟ آموزش و پرورش چرا همواره بر قله رفیع فعالیت‌های بشری قرار دارد و چگونه می‌توان از قداست و اعتبار آن محافظت نمود؟

بدون تردید مهمترین ویژگی ای که به آموزش و پرورش اینچنین اعتبار و منزلت می‌بخشد، رسالت مهم آن است که بر تعالی و تربیت انسان استوار می‌باشد. آموزش و پرورش موظف است که با تمهید شرایط مورد نیاز، زمینه رشد و شکوفایی استعدادهای انسانی را برای نیل به مراتب کمال فراهم سازد. جامعه برای توسعه خود از هر منظری به انسان توسعه یافته نیاز دارد و آموزش و پرورش متولی اصلی این کار است. آموزش و پرورش از این منظر و برای تربیت انسان توسعه یافته با ابعاد مهمی از زندگی افراد سروکار دارد که در اهداف و وظایف آن به خوبی مشخص شده است. آموزش و پرورش همچنین منبع انتشار آموزه‌های اخلاقی است. جامعه بایدهای اخلاقی خود را عمدتاً از طریق برنامه های آموزش و پرورش دنبال می‌کند (۱۶). بدون تردید معلمان هستند که باید از ابتدا به شاگردان خود بیاموزند که چگونه می‌توان و باید از تقلید، ریا، فریب و تقلب در همه امور اجتماعی از جمله مسائل علمی اکیداً خودداری کنند (۱۷). حتی از منظر بازدهی اقتصادی نیز سرمایه‌گذاری در این بخش با اطمینان و بازدهی بیشتری همراه می‌باشد (۱۸).

به راستی آموزش و پرورش با این وسعت و اهمیت، چگونه می‌تواند بدون تفکر و تعقل چنین رسالت دشواری را به خوبی و مطابق با انتظار به سرمنزل مقصود خود برساند؟ بدون شک، کارکرد پژوهش است که می‌تواند بیشترین ظرفیت را برای تفکر و خردورزی در آموزش و پرورش آماده سازد. چنین رسالتی دشوار،

توجه هر ناظر هوشیار را به اهمیت تصمیمات و اعتبار آنها در این قلمرو جلب می‌نماید. متعاقب چنین توجهی است که نقش و اهمیت استفاده از ابزارهای تسهیل کننده تصمیمات و از جمله پژوهش برجسته می‌شود. بدین ترتیب پژوهش در آموزش و پرورش به‌عنوان گسترده‌ترین حوزه پژوهش در قلمرو علوم انسانی برای حمایت از شان و منزلت انسان هویت می‌یابد. حوزه‌ای که باید به‌واسطه ظرافت و اهمیتمش بیش از سایر حوزه‌های پژوهشی نیز تحت مراقبت چارچوبهای اخلاقی قرار گیرد.

بنابراین پژوهش آموزشی در صورت داشتن شرایط و ویژگیهای خاصی است که می‌تواند هدایت این نهاد گسترده و حساس را عهده دار شود. پژوهش آموزشی با برخورداری از سلامت کامل است که می‌تواند مرجعیت مناسبی برای دانش آفرینی در آموزش و پرورش تلقی شود و اخلاق یکی از ابعاد اصلی تامین کننده این سلامت است. به عبارتی پژوهش آموزشی بدون در نظر گرفتن ملاحظات اخلاقی، عملاً از درجه اعتبار برای تاثیرگذاری بر نظام آموزشی ساقط خواهد شد. از این رو است که تلاش برای پاسخگویی و مسؤلیت‌پذیری اخلاقی در پژوهشهای آموزشی روز به روز افزایش می‌یابد.

اخلاق و پژوهش آموزشی

اخلاق در پژوهش در برگیرنده استفاده از اصول اخلاقی در مراحل مختلف یک فعالیت پژوهشی است. در واقع اخلاق پژوهش به هدایت پژوهش در چارچوبهایی اخلاقی می‌پردازد. دلایل متعددی برای ضرورت پایبندی به اصول اخلاقی در پژوهشهای آموزشی وجود دارد. از جمله اینکه آموزش و پرورش خود، بستر توسعه اخلاق در ابعاد مختلف است و دانش آموزان بخش مهمی از هنجارهای اخلاقی را در مدرسه و از طریق برنامه‌های رسمی فرا می‌گیرند. اصولاً فراگیری رفتارهای اخلاقی به‌عنوان اولین گام باید از دوران کودکی و از دامن خانواده و مدرسه آغاز شود (۱۹). بنابر این رعایت اصول اخلاقی در پژوهش آموزشی با کمک به سلامت کارکردهای نظام آموزشی، توسعه

است. بنابراین، رعایت اصول اخلاقی در این حوزه می‌تواند به توسعه اخلاق در دیگر حوزه‌های پژوهش نیز کمک کند (۲۳).

ماهیت ملاحظات اخلاقی در پژوهشهای آموزشی

پژوهش آموزشی به‌عنوان یکی از گسترده‌ترین حوزه‌های پژوهش در علوم انسانی، ماهیتی بسیار پیچیده و ظریف دارد. خط مقدم اخلاق در پژوهش بیش از هر چیز دیگر به انسان برمی‌گردد. به عبارتی اخلاق در پژوهش در همه حوزه‌ها بر اولویت ملاحظات انسانی استوار است. پژوهش آموزشی بیشترین ارتباط را با انسان دارد. در پژوهش آموزشی، هم اجرای آن در محیطهای آموزشی و در ارتباط با دانش آموزان و معلمان است و هم نتایج آن به مدرسه و کلاسهای درس و در نتیجه به انسانها برمی‌گردد. پژوهش آموزشی با موضوع خود (آموزش و پرورش) تأثیری همه‌جانبه بر تقریباً تمامی افراد جامعه بر جای می‌گذارد و نمی‌توان نسبت به چگونگی انجام آن از منظر ملاحظات اخلاقی بی‌توجهی یا کم‌توجه بود. علاوه بر این پژوهش آموزشی خود بر بستری از معنویت، اخلاق و ارزشها قرار گرفته است (۲۴). اخلاق در این حوزه، حامی پژوهشگر در انجام مناسب مسؤولیتهای خود در مقابل علم، جامعه، دانش آموزان و کارورزان و شرکت‌کنندگان در پژوهش معرفی شده است (۶).

علاوه بر این اصولاً بخش اعظمی از تعلیم و تربیت به ترویج مبانی اخلاقی اختصاص دارد و اصولاً هدف تعلیم و تربیت از اخلاق اقتباس می‌شود (۲۵). «برنامه‌های آموزش و پرورش برای ساختن انسانها بیش از هر چیز برملاحظات اخلاقی استوار است. با انسان اخلاقی است که می‌توان جهانی امن برای زندگی کردن مهیا ساخت». (۲۶).

هدف پژوهش آموزشی رفع موانع و تسهیل فرایند پرورش انسانها در ابعاد و سطوح مختلف است. پژوهش آموزشی مشروعیت و هویت خود را از بستر موقعیتهای ظریف آموزشی - پرورشی کسب می‌نماید و به همان اعتبار که عمل تربیتی عمیقاً وابسته به بنیانهای اخلاقی است، پژوهش آموزشی نیز باید از چنین موقعیتی برخوردار باشد.

هنجارهای اخلاقی در میان دانش آموزان و متعاقباً جامعه را در پی خواهد داشت. اگر آموزش و پرورش به کمک پژوهش بتواند به‌درستی به وظایف خود عمل کند، توسعه اخلاق به‌عنوان یکی از اهداف اساسی تعلیم و تربیت نیز فرصت تحقق بیشتری در جامعه را خواهد داشت. از این رو اخلاق در پژوهش به‌طور عام با کوششهای آموزش و پرورش برای انجام رسالتهای اخلاقی خود پایه‌ریزی می‌شود.

دیگر آنکه تأثیرات آموزش و پرورش بر زندگی فردی و اجتماعی پایدار و فراگیر است. بسیاری از ما از خاطرات خوب و بدی در دوران مدرسه یاد می‌کنیم که بر زندگی ما تأثیر عمیق، گسترده و درازمدتی داشته است. به‌طور نمونه مردودی یک دانش آموز که می‌تواند تحت تأثیر عوامل متعددی باشد، پیامدهای دراز مدت نامطلوبی را عاید فرد و جامعه می‌سازد. از جمله اینکه عزت نفس فرد با مردودی آسیب جدی می‌بیند و احتمال ترک تحصیل وی در بار اول مردودی تا ۴۰ درصد و در مرحله دوم تا ۹۰ درصد افزایش می‌یابد (۲۰). پیامدهای اجتماعی یک مردودی نیز برای جامعه بسیار گزاف خواهد بود. پدیده مردودی علاوه بر اینکه خسارات مالی فراوانی به فرد و جامعه وارد می‌کند عاملی برای افزایش تهدیدات اجتماعی خواهد بود. تجربه مردودی قادر به ایجاد ظرفیت بالا برای کجروی در فرد است که می‌تواند بصورت نسلی نیز تداوم و استمرار یابد. ویکتور هوگو باز گشایی هر مدرسه را معادل با بستن یک زندان تعبیر می‌کند (۲۱).

دلیل دیگر، زیرساخت و الگو بودن نظام آموزشی برای سایر سازمانها و نهادهای اجتماعی است. قالب کلی هر جامعه را آموزش و پرورش می‌سازد و از این روست که درستی عملکرد آموزش و پرورش می‌تواند به درستی عملکرد در جامعه بینجامد (۲۲). آموزش و پرورش، ساختن جامعه نیز می‌باشد؛ و سرانجام اینکه پژوهش در آموزش و پرورش وظیفه گسترده توسعه دانش در میان معلمان، دانش آموزان، مدیران و سیاستگذاران و جامعه را برعهده دارد و به همین منظور یک حوزه در هم تنیده با دیگر حوزه‌های علمی و یک زمینه میان رشته‌ای محسوب می‌شود که پژوهشگرانی از موضوعاتی متنوع را به سوی خود جلب کرده

دانشمندان از قبیل ایزنگ، جنس مورد استناد قرار گرفته است، چیزی جز یک نیرنگ علمی نبوده است. به نظر کامین، نکته تأسف آور این است که برخی با وجود از دست دادن اعتبار پژوهش برت، هنوز هم اصرار دارند که از شواهد وی در تایید ارثی بودن هوش بهره گیرند (۲۸).

همچنین اگر یک پژوهش بتواند پرده از پیامدهای نامناسب یک عمل تربیتی بردارد، به همان اندازه می تواند تاثیرات مثبتی را در زندگی فرد ایجاد کند. به طور نمونه موضوع فشار روانی و پیامدهای آن در کلاسهای طبقه بندی شده نیز مورد مطالعه قرار گرفته است. این تحقیق در مدارس صورت گرفت که با هدف کمک به دانش آموزان، آنها را بر اساس نمرات تحصیلی در کلاسهای مختلفی طبقه بندی می نمودند. در حالیکه عمل تربیتی مدیر و عوامل آموزشی برای جبران تفاوتهای آموزشی دانش آموزان و ارایه آموزشهای مکمل صورت می پذیرد، مشکل خود را از جایی دیگر نمایان می سازد. نتایج این تحقیق بیانگر این است که طبقه بندی دانش آموزان در مدارس و استفاده از برچسب های توانا و ناتوان آنها را در تبیین مناسب از رویدادهای زندگی خود دچار اشکال کرده است. یعنی دانش آموزان این مدارس با قرار گرفتن در برابر شرایط غیر قابل کنترل به مرور به این نتیجه رسیده اند که در کنترل موفقیت و شکست های خود نقشی نداشته اند. بطور ویژه این پژوهش منطبق با مجموع مطالعاتی است که در زمینه درماندگی آموخته شده به مرحله اجرا در آمده است (۲۹). مفهوم درماندگی آموخته شده^۶ به عنوان حالت ویژه ای که اغلب در نتیجه اعتقاد فرد مبنی بر اینکه رویدادها در کنترل او نیستند، در او ایجاد می شود، تعریف می شود. به سخن دیگر، بعد از یک رشته تجربه که در آن پاسخهای فرد در نتیجه رفتار او تغییری نمی کند، آزمودنی می آموزد که رفتار و نتیجه رفتار او از یکدیگر مستقل هستند (۳۰). بدیهی است توجه به یافته های این پژوهش مانع بروز خسارتهای فراوانی و اجتماعی خواهد شد.

در پژوهش دیگری به تاثیر اسنادهای متفاوت معلمان از شکست و موفقیت تحصیلی دانش آموزان پرداخته شده است. بر

اخلاق در پژوهش آموزشی می کوشد تا قاعده هایی که پژوهش آموزشی را در نزد عموم قابل دفاع می نماید، شناسایی و رعایت آنها را توصیه سازد. با توجه به اعتمادی که به پژوهش در حوزه های مختلف و از جمله در آموزش و پرورش وجود دارد، پژوهشهایی که بدون دقت لازم اخلاقی به انجام برسند ممکن است موجبات تاثیر نامطلوب در جهت گیریهای آموزشی را برای یک نسل فراهم آورند. اثرات تعلیم و تربیت حتی به صورت نسلی نیز قابل انتقال است. به عبارت دیگر نتایج پژوهشهای آموزشی تاثیراتی پایدار از خود بر فرد و جامعه برجای می گذارد (۲۷).

در نظر بگیرید که اتخاذ یک تصمیم مدیریتی در آموزش و پرورش بر اساس نتایج یک پژوهش که بدون مسؤلیت پذیری و ملاحظات اخلاقی انجام شده است، موجب محرومیت عده ای از دانش آموزان از ادامه تحصیل گردد در حالیکه اتخاذ این تصمیم بحق نبوده و نتایج فاقد اعتبار یک پژوهش، چنین اقدامی را سبب شده است. با توجه به وسعت تاثیرات، پیامدهای نامناسب این تصمیم را در نظر بگیرید، آیا اصولاً دامنه این تاثیرات قابل اندازه گیری می باشد؟ این تصمیم کدام فرصتهای پیشرفت را از فرد سلب نموده و نتایج آن چه تاثیری بر زندگی وی و نسل وی خواهد گذاشت؟ اشاره به چند یافته پژوهشی در این حوزه می تواند ما را با بستر پیچیده پژوهشهای آموزشی و ضرورت حاکمیت اخلاق در این موقعیت بیشتر آشنا سازد.

پژوهش سیریل برت، یکی از جنجالی ترین و مشهور ترین پژوهشهای آموزشی است که ضرورت توجه به اخلاق در پژوهش را کاملاً روشن می سازد. سیریل برت یکی از دانشمندان انگلیسی است که در مطالعات خود بر روی هوش دو قلوها، همبستگی فراوانی را بین هوش این افراد گزارش می کند. دستاوردهای برت گاه مورد سوء استفاده های سیاسی نیز قرار گرفته است. چنین صاحب نظرانی در پژوهش خود خواسته اند، برتری نژادی بر نژاد دیگر، و گاه حتی برتری قوم یهود را بر اقوام دیگر اثبات کنند. در حالیکه گزارشهای بعدی به ویژه گزارش لئون کامین نشان می دهد که آنچه که به عنوان یافته های علمی و همبستگیهای آماری دقیق توسط سیریل برت ارائه شده و توسط دیگر

بنیادهای منشور اخلاقی در پژوهش آموزشی

آنچه که پیداست پژوهش آموزشی با ورود به مباحثی اساسی است که می‌تواند بنیادهای اخلاقی خود را کشف و مورد توجه قرار دهد، موضوعی که تاکنون کمتر به آن توجه شده است. گر چه اخلاق در حوزه‌های دیگر پژوهشی، رهنمودهایی مفید برای تدوین منشور اخلاقی در این حوزه خواهد بود اما توجه عمیقتر به بستر پژوهشها ما را به گفتگوهای اساسیتر پیرامون دامنه و ابعاد اخلاق در سطح پژوهشهای آموزشی فرا می‌خواند. شاید طرح و پاسخگویی به سوالاتی نظیر سوالات زیر و ابعادی که مطرح می‌شوند ما را به مقدمه بحث در این عرصه نزدیک سازد.

پژوهش آموزشی با چه هدفی جریان می‌یابد؟ و چگونه رشد می‌کند؟

پژوهش آموزشی با چه خطاهای احتمالی روبه‌رو است و چگونه از آنها ایمن می‌ماند؟

پژوهش آموزشی به چه کسانی سود می‌رساند؟ و چه کسانی در معرض آسیب آن قرار دارند؟

دامنه آسیب پژوهشهای آموزشی تا کجاست؟

پژوهش آموزشی با چه تهدیداتی در اجرا و عمل‌رو در رو است؟ همانطور که پیشتر بحث شد، مانند هر حوزه دیگری از پژوهش، بنیانهای اخلاقی در قلمرو پژوهشهای آموزشی نیز می‌توانند به‌عنوان قالبهای پشتیبان مانع سقوط اعتبار پژوهش گردند. اخلاق در این قلمرو می‌تواند علاوه بر تبعیت از اصول کلی مربوط به همه حوزه‌ها، دارای ملاحظاتی انحصاری نیز باشد که در تدوین منشور اخلاقی باید توأمأ مورد توجه قرار گیرند. پژوهش آموزشی با دامنه‌ای وسیع از مخاطبان خود سروکار دارد که تقریباً شامل تمامی اعضای یک جامعه می‌شود. بنابراین ابعاد منشور اخلاقی باید با توجه به این دامنه وسیع تنظیم و ارائه شود. طبقه بندی مقدماتی زیر، چارچوبی برای اندیشیدن هر چه بیشتر پیرامون ابعاد اساسی اخلاق در پژوهشهای آموزشی است. در این طبقه بندی، ابعاد اصلی اخلاق در حوزه پژوهشهای آموزشی ناظر بر حفاظت از سه حوزه کلی شأن و منزلت پژوهش آموزشی، شأن

اساس نتایج این پژوهش معلمانی که شکست و موفقیت تحصیلی دانش‌آموزان را بیشتر به عوامل بیرونی (بیرون از توان معلم) نسبت دهند، در مقایسه با معلمانی که شکست و موفقیت دانش‌آموزان را عمدتاً در کنترل توانایی خود می‌بینند، در تدریس موفقیت کمتری دارند و دانش‌آموزان آنها افت تحصیلی بیشتری را تجربه می‌کنند. نتیجه نوع نگرش چنین است: هنگامی که معلمان عوامل موثر بر تدریس را خارج از کنترل خود می‌دانند عملاً کوشش کمتری برای بهبود تدریس به عمل می‌آورند که پیامد آن افت تحصیلی بیشتر برای دانش‌آموزان خواهد بود و متقابل وضعیت بالعکس می‌شود. نتایج این پژوهش نیز زاویه دیگری از واقعتهای نظام آموزشی بر می‌تاباند که اشاعه نتایج^۷ آن به کارآمدی هر چه بیشتر معلمان منجر خواهد شد (۳۱).

مطالعه کلن در امریکا در باره فرصتهای برابر آموزشی^۸ نیز به‌عنوان یک پژوهش منازعه‌برانگیز، بارها موجب تامل درخصوص کارکرد مدارس و اثربخشی آنها شده است (۳۲). کلن اعلام نمود که ویژگیهای مدارس، صرفاً درصداندرکی از تغییرات پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان را تبیین می‌نمایند. همین موضوع موجب تأمل تصمیم‌گیران و در نتیجه کاهش بودجه آموزش و پرورش گردید. در حالیکه برخی دیگر از تحقیقات متعاقباً انجام شد که نتایج تحقیقات کلن و سایر تحقیقات همسو با آن را مورد تردید قرار می‌داد. مطالعه بعدی نشان از تفاوت عملکرد در مدارس بی‌توجه به تفاوت‌های خانوادگی دانش‌آموزان داشت. بر اساس نتایج این مطالعات مدارس می‌توانند بدون توجه به سطح طبقه اجتماعی دانش‌آموزان نیز تاثیر گذار باشند (۳۳).

همچنین سکوت و بی‌توجهی پژوهشگران آموزشی درباره آنچه که به‌عنوان یک معضل آموزشی می‌شناسند و یا عدم کوشش برای اشاعه و کاربرست یافته‌ها به کاربران می‌تواند عملی غیر اخلاقی قلمداد شود، چرا که با این بی‌توجهی امکان استمرار یک پدیده نامطلوب در آموزش و پرورش در دوران مختلف فراهم می‌شود.

و منزلت انسان در جریان پژوهش و حقوق حامیان، سیاستگذاران و دیگر کاربران پژوهش است.

الف) اصول ناظر بر حفظ شأن و منزلت پژوهش در عرصه آموزش و پرورش

پژوهشگر در این زمینه باید مدافع قداست پژوهش در آموزش و پرورش باشد. پژوهش آموزشی با اعتبار بالا می‌تواند ظرفیت مناسب خود را برای تحول در آموزش و پرورش بروز دهد. در این زمینه پژوهشگران آموزشی باید همه توان خود را برای حفظ و ارتقاء اقتدار و اعتبار این حوزه بکار بندند و از این رو از آنچه که موقعیت این قلمرو حرفه ای را به خطر می‌اندازد به‌طور جدی دوری جویند از جمله اینکه پژوهشگران آموزشی باید:

۱. از آنچه به‌عنوان تقلب و تحریف^۹، در حوزه پژوهش یاد می‌شود دوری جویند. برخی از مصادیق تقلب و تحریف در پژوهش شامل موارد زیر است:

• یافته‌های جعلی^{۱۰}: معرفی، گزارش یا انتشار اطلاعاتی است که حاصل پژوهش آنها نباشند،

• دستکاری داده‌ها^{۱۱}: هرگونه تغییر در محتوای پژوهش که منجر به تغییر یافته‌ها گردد،

• سرقت ادبی^{۱۰} و عدم احترام به مالکیت معنوی^{۱۱}: شامل هر گونه استفاده از دسترنج علمی دیگران می‌شود که به منبع آن در گزارش اشاره نمی‌گردد،

• تکرار^{۱۲}: که به انتشار یافته‌های یک پژوهش در بیش از یک مجله علمی بدون توجه به قواعد اشاره دارد،

• نویسندگی افتخاری یا صوری^{۱۳}: به این عمل غیر اخلاقی اشاره دارد که برای سهولت در چاپ مقالات خود از اسامی افراد بنام علمی بدون هیچگونه همکاری آنها استفاده کنیم یا اینکه اسامی دیگران را بدون هیچگونه همکاری، صرفاً به این دلیل که به امتیازات آن نیازمند می‌باشند به کارهای انتشاراتی خود اضافه کنیم،

• سهل انگاری^{۱۴}: منجر به بی دقتی و در نتیجه به بروز نتایجی نازل و بی اعتبار از یک پژوهش شود (۳۴).

• سوء استفاده پژوهشی: استفاده از پژوهش‌های آموزشی به‌صورت آگاهانه یا به تسامح به قصد ریاکاری^{۱۵} و بدون توجه به رسالت‌های پژوهشگری (۳۵).

۲. پژوهشگران آموزشی باید پایبند به اصولی باشند که استحکام، درستی و اقتدار پژوهش را تضمین می‌کند:

• توجه به مبانی روش‌شناختی: پژوهشگر باید در طرح مسأله و تنظیم مبانی نظری تحقیق، در تدوین روش‌شناسی پژوهش، در استفاده از روش‌های گردآوری داده‌ها و فرآیند این گردآوری، در نتیجه‌گیری صحیح، و در نهایت در توصیف از اصول روش‌شناسی استفاده لازم را به عمل آورد.

• استفاده از نتایج پژوهش برای کمک به حل مسائل اخلاق پژوهشگری حکم می‌کند که پژوهشگران در برابر یافته‌های پژوهش خود متعهد باشند و از این یافته‌ها برای تحلیل مسائل و کمک به حل آنها بهره جویند. پژوهشگران از این رو باید در مسیر اشاعه و کاربست پژوهش خود متعهدانه تلاش نمایند.

• شجاعت^{۱۶}: شجاعت در پژوهش به این معنا است که اگر یافته‌های پژوهش با برداشتها و طرز تفکر پژوهشگر یا دیگران مغایر بود، پژوهشگر این رفتار علمی و اخلاقی را داشته باشد که یافته‌های خود را بیان کند و برداشتهای پیشین خود را با آنها هماهنگ سازد. همچنین شجاعت در پژوهش می‌تواند به ایستادگی برای طرح یافته‌های پژوهش با وجود مخالفت دیگران اشاره داشته باشد.

• عمل فکورانه^{۱۷}: پژوهشگر باید در زمینه‌ای که تحقیق می‌کند، مطالعات عمیق و وسیع داشته باشد به علاوه باید مطالعات خود را با دقت و ژرف اندیشی انجام دهد، چرا که در غیراین صورت نتیجه تحقیق او گمراه کننده خواهد بود.

• دوری از سوگیری^{۱۸}: پژوهشگر در مرحله تولید دانش نباید آگاهانه تحت تأثیر پیشداوری و اصول غیرمنطقی قرار گیرد. در علوم انسانی برخی اوقات یافته‌های پژوهش ما با باورهایمان متفاوت و بنابراین پذیرش آنها نیز برایمان دشوار است. در این

• پژوهشگران آموزشی باید خطرات و تهدیدهای احتمالی را برای شرکت کنندگان در پژوهش بیان کنند،

• پژوهشگران آموزشی باید شرکت کنندگان را از نتایج پژوهش خود مطلع نمایند،

• عدم تبعیض^{۳۳}: پژوهشگران آموزشی باید مراقب باشند که نژاد، رنگ، دین، جغرافیا، طبقه اجتماعی، جنسیت، ملیت و سایر ویژگیهایی از این قبیل در نتایج پژوهش آنها دخالت نکند،

• پژوهشگران آموزشی نباید مسؤولیت پژوهشهایی را که ناقض ملاحظات انسانی و آزادیهای علمی است برعهده گیرند،

• پژوهشگران آموزشی باید در اجرای پژوهش از افراد آموزش دیده و حساس به ملاحظات اخلاقی بهره گیرند (۳۳).

آلچین (۲۰۰۰) و دیگران هم برخی مصادیق اخلاق پژوهشی را از منظر حقوق آزمودنیها مورد بررسی قرار داده و از جمله اصولی نیز به شرح زیر مطرح ساخته‌اند:

• **اصل مشارکت داوطلبانه**^{۳۴}: پژوهشگران باید تمام تبعات مشارکت را برای افراد آزمودنی و نمونه تحقیق روشن سازند و بویژه مشخص سازند که از اطلاعات کسب شده چگونه استفاده خواهد شد،

• **اصل محرمانه ماندن**^{۳۵}: به این معنا که اطلاعات مشارکت کننده ها در امر پژوهش باید کاملاً محرمانه باقی بماند. نباید موقعیت مشارکت کننده در هیچ شرایطی در پژوهش بدون موافقت وی در اختیار دیگران قرار گیرد (۳۶).

• مختار بودن آزمودنی برای استفاده از حق انصراف و خروج از پژوهش^{۳۶} در هر زمان که تمایل داشته باشد،

• **اصل سپاسگزاری**^{۳۷}: کلیه کسانی که به هر نحو به انجام پژوهش کمک نموده اند، شایسته قدردانی هستند. این موضوع باید به نحو مقتضی در پژوهش برجسته شود،

• پژوهشگران باید کوشش وافری به عمل آورند تا شرکت کنندگان در طول پژوهش احساس اطمینان و آرامش داشته باشند.

حالت، اخلاق پژوهشگری حکم می‌کند، ارزشهای خود را در کار پژوهش دخالت ندهیم و نگران انتقال یافته‌های خود به جامعه نباشیم (۳۶).

• **آموزش پژوهشگران تازه کار**: پژوهشگران آموزشی باید در مسیر توسعه پژوهش، آموزش پژوهشگران تازه کار را برعهده گیرند. باید دانش پژوهش به نسل جدید پژوهشگران منتقل شود،

• **استفاده از تجربه پیشینیان**: پژوهش، فعالیتی پیوسته با تجربیات پیشینیان است. از اینرو پژوهشگران باید کوشش لازم را برای برقراری پیوند کار خود با بدنه دانش مرتبط با این کار، که بیشتر توسط پیشینیان حاصل شده، به عمل آورند.

• **تنظیم گزارش با جزئیات کامل**: گزارش مبسوط اقدامات انجام شده در مسیر پژوهش آموزشی باید به صورتی تفصیلی و کامل ارائه شود به نحوی که دیگران بتوانند بر اساس آن، پژوهش را در مراحل دیگر به جلو رانند،

• **سود مندی**^{۳۹}: پژوهشهای آموزشی باید خط اصلی خود، یعنی کمک به توسعه آموزش و پرورش را گم نکنند. «پژوهشگر لازم است از حرکت در مسیر تولید دانش مضر و غیر سودمند به حال جامعه بپرهیزد و با انتخاب موضوعات مناسب به تولید دانش مفید بپردازد» (۸).

• **رعایت عدالت**^{۲۰}: در پژوهشهای آموزشی عدالت می‌تواند به جامعیت در نگاه به ابعاد مختلف یک پدیده تحت بررسی اطلاق شود،

• **توجه به اهمیت زمان**: پژوهش آموزشی باید اهمیت عنصر زمان را از ابعاد مختلف مورد توجه قرار دهد،

• **اصول ناظر بر احترام به حقوق اخلاقی آزمودنیها**^{۲۱}

پژوهش در آموزش و پرورش بیش از سایر حوزه های پژوهشی با انسان سر و کار دارد، بنابراین رعایت ملاحظات انسانی در این حوزه بیشتر مورد انتظار است. از جمله، پژوهشگران آموزشی باید نکات زیر را برای کرامت انسانی رعایت کنند.

• پژوهشگران آموزشی باید از هر آنچه که باعث آزار و اذیت^{۳۲} دیگران در ابعاد مختلف خود می‌شود دوری جویند،

پشتیبانی و حمایت قرار گیرد. پژوهش در این بستر یکی از مهمترین پشتیبانان آموزش و پرورش است که راه را به رهروان در این عرصه می‌نمایاند.

پژوهش آموزشی برگرفته از موضوع خود عرصه ای با مسؤولیتهایی بسیار گسترده و حساس است که در پیوند با قلمروهای حمایتی نظیر اخلاق، قادر به ایفای آنها خواهد بود. پژوهش آموزشی در پیوند با اخلاق می‌تواند مسیر پر پیچ و خم دانش آفرینی و هدایتگری در آموزش و پرورش را به درستی طی کند. موضوعی که شایسته توجهی جدی تر است.

پژوهش آموزشی به‌عنوان مرجع آگاهی در نظام آموزشی با حساسیت بالای اخلاقی همراه است. نتایج پژوهشهای آموزشی چه از طریق روشهای کمی و چه از طریق روشهای کیفی، بیش از هر چیز بر انسان تاثیر می‌گذارند. دانش آموزان، اولیاء، معلمان و به شکلی غیر مستقیم، تمامی افراد جامعه از نتایج پژوهشهای آموزشی تاثیر می‌پذیرند. بنابر این رعایت اخلاق در این حوزه به‌عنوان یک ضرورت اجتناب ناپذیر مطرح است (۳۵).

در حال حاضر مبحث اخلاق در پژوهشهای آموزشی قاعده‌های خود را به‌درستی نشناخته و اصولاً اراده ای جدی و فراگیر برای کار در این زمینه نیز وجود نداشته است. طرح تدوین منشور اخلاقی پژوهشهای آموزشی، مقدمه‌ای برای ورود به مباحثی است که می‌تواند حاصلی بیش از این برای توجه به ابعاد اخلاقی پژوهش در آموزش و پرورش دربرداشته باشد. موضوعی که غفلت از آن به بی‌اعتباری هر چه بیشتر این قلمرو پژوهشی می‌انجامد و هزینه آن تاکنون نیز به درجاتی پرداخته شده است.

کم توجهی به ملاحظات اخلاقی در این زمینه برابر با ایجاد مخاطراتی اساسی برای حوزه آموزش و پرورش است که بیش از هر حوزه دیگری در جامعه باید با تدابیر مختلف از سلامت آن محافظت به عمل آید. شاید برای انجام اقداماتی عملیتر تشکیل گروهی در انجمن ایرانی اخلاق در علوم و فناوری منحصر برای توسعه اخلاق در حوزه پژوهشهای آموزشی بتواند کارساز باشد.

در کوششهای مقدماتی برای تدوین و اجرای منشور اخلاقی پژوهشهای آموزشی می‌توان سه حوزه اساسی از تدابیر اخلاقی

● اصل مسؤولیت پذیری برای انتشار یافته^{۲۸}: پژوهشگران باید نسبت به انتشار هر آنچه که به‌درستی به آن دست یافته‌اند همت گمارند (۳۷).

پ) اصول ناظر بر حفظ حقوق حامیان، سیاستگذاران و دیگر کاربران پژوهش

بخش دیگری از ملاحظات و اصول اخلاقی ناظر بر پژوهشهای آموزشی به به رعایت حقوق حامیان، سیاستگذاران، و دیگر کاربران پژوهش برمی‌گردد. برخی از تعهدات مربوط به این بخش به شرح زیر است:

● پژوهشگران آموزشی باید کلیه تعهدات خود را با سایر مشارکت کنندگان در پیش، حین و پس از پژوهش به انجام برسانند،

● استفاده از حقوق مادی و معنوی پژوهش تابع قراردادهایی است که در این زمینه منعقد شده است،

● پژوهشگران آموزشی باید تعهدات خود را به بالاترین کیفیت ممکن به انجام برسانند. پژوهشگران آموزشی باید در مراحل مختلف پژوهش از مشارکت حامیان بهره گیرند، به‌نحوی که پژوهش سرانجام برای کاربران قابل اعتماد، قابل درک و کاربردی باشد،

● پژوهشگران لازم است در مقابل کارفرمایان، حامیان مالی و دیگر نهادهای خصوصی و عمومی و به خصوص در قبال جامعه پاسخگو باشند (۶).

نتیجه گیری

آموزش و پرورش مهمترین بستر برای توسعه جامعه در ابعاد مختلف است. بنابر این آموزش و پرورش ابزار ساختن جهان برای موقعیتی هر چه بهتر است. آموزش و پرورش به همین ترتیب دامنه و گستره وسیعی دارد. تقریباً همه آحاد جامعه را در بر می‌گیرد و با همه عناصر اصلی یک جامعه ارتباط مستقیم دارد. چنین موقعیتی است که کار آموزش و پرورش را دشوار و مهم و از اینرو نیازمند به توجه اساسی ساخته است. باید آموزش و پرورش از جهات مختلف در این مسیر حیاتی و خطیر مورد

آموزش و پرورش در سایر حوزه‌ها، موجبات تقویت حضور اخلاق را در ابعاد مختلف جامعه فراهم آورد.

واژه‌نامه

اصول وارزشهای اخلاقی	
1. Moral principles and Values	
2. Research Ethics in	اخلاق در پژوهش
3. Professional ethics	اخلاق حرفه‌ای
4. scientific ethos	اخلاق علمی
5. Spiritual Health	سلامت معنوی
6. Learned helplessness	درماندگی آموخته شده
	اشاعه نتایج پژوهش
7. Disseminating research results	فرصتهای برابر آموزشی
8. Equality of Education Opportunity	
9. Fake findings	یافته‌های جعلی
10. Plagiarism	سرقت ادبی
11. Intellectual Property	مالکیت معنوی
	ارسال همزمان یک مقاله به دو مجله
12. Duplicate	
13. Gift Authorship	نویسندگی افتخاری یا صوری
14. Indifferent	سهل‌انگاری
15. Fraud	ریاکاری
16. courage	شجاعت
17. reflective practice	عمل فکورانه
18. Avoid bias	دوری از سوگیری
19. Usefulness	سودمندی
20. Justice	عدالت
	احترام به حقوق اخلاقی آزمودنیها
21. Respect to ethical rights of subjects	
22. Harassment	آزار و اذیت
23. Non- Discrimination	عدم تبعیض
	اصل مشارکت داوطلبانه
24. Principle of voluntary participation	
25. anonymity Principle of	اصل محرمانه ماندن

مورد نیاز را همراه با اصول و مؤلفه‌های خود، فراروری پژوهشگران این عرصه قرار داد:

الف) اصول ناظر بر حفظ شأن و منزلت پژوهش در عرصه

آموزش و پرورش: در این حوزه از تدابیر اخلاقی، پژوهشگر آموزشی می‌کوشد تا اعتبار و قداست پژوهش آموزشی را برای تاثیر گذاری در جامعه حفظ نموده و ارتقاء بخشد. پیداست با رعایت این بخش از تدابیر اخلاقی، پژوهش آموزشی از شأن و اعتبار لازم برای تاثیر گذاری در جامعه بیش از پیش برخوردار خواهد شد.

ب) اصول ناظر بر حفظ شان و منزلت انسان در عرصه

پژوهش‌های آموزشی و پرورش: پژوهش در آموزش و پرورش بیش از سایر حوزه‌های پژوهشی با انسان سروکار دارد. بنابراین رعایت کرامت و ملاحظات انسانی در این حوزه بیشتر مورد انتظار است. تاثیر آموزش و پرورش و تصمیم‌های ناشی از نتایج پژوهش در این حوزه بر افراد تحت پوشش بسیار گسترده، عمیق و پایدار است. پژوهشگران آموزشی با رعایت اصول و مؤلفه‌های اخلاقی در این حوزه، زمینه را برای حفظ و ارتقاء کرامت انسانی در طول پژوهش مهیا می‌کنند.

پ) اصول ناظر بر حفظ حقوق حامیان، سیاست‌گذاران و کاربران پژوهش:

پژوهش آموزشی به‌عنوان یک فعالیت سازمانی و ماموریت‌گرا در ارتباط با گروه‌های دیگر از افراد به‌عنوان حامیان، سیاست‌گذاران و کاربران پژوهش است و در ارتباط با هر یک از آنها تعهدات خاصی دارد. پژوهشگر آموزشی باید ابتدا به‌درستی به شناسایی تعهدات خود نسبت به هر یک از این گروه‌ها اقدام نموده و با توجه به این بینش به ادای تعهدات خود بپردازد.

پیداست مطالعه برای تدوین اصول اخلاقی در حوزه پژوهش‌های آموزشی، خود به‌دلیل اهمیت و گستردگی به‌عنوان یکی از حوزه‌های پژوهشی تلقی می‌شود و از اینرو می‌طلبید تا پژوهشگرانی توانمند و آشنا با دو حوزه اخلاق پژوهشی و پژوهش در آموزش و پرورش به تبیین هر چه مناسبتر این حوزه از اخلاق در پژوهش بپردازند. بدون تردید نتایج این اقدام می‌تواند به‌دلیل نقش و نفوذ

10. Shamo AD, David BR(2009).Responsible Conduct of Research,Oxford University Press.London .pp:8-26.
11. Stutchbury KR, Fox AL(2009). Ethics in educational research: introducing methodological tools for effective ethical analysis. Cambridge Journal of Education.Available At: URL http:www.health.heacademy.ac.uk.
12. Small RO(1998).Towards an Unprincipled Ethics of Educational Research . Australian Journal of Education 42:56-59.
13. McNamee MI, David BR (2002).The ethics of educational research. Blackwell. London .PP:19-56.
14. Kitchener KA(2000).Foundations of Ethical Practice, Research and Teaching in Psychology. Lawrence Erlbaum Associates. New Jersey.pp:63-68.
15. Burgess RO (1989).The Ethics of educational research,Routledge.falmer. London.pp:25-26.
16. Boutroux ,MI(2009). Education and Ethics,Biblio life , Michigan.pp: 29-45.
۱۷. فرهود، داریوش (۱۳۸۷)بلند پروازی، علم بازی، مدرک سازی (واژگان پلچریسم) اخلاق، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال سوم، شماره های ۳ و ۴.صص: ۵-۱ .
۱۸. عمادزاده، مصطفی (۱۳۸۸) اقتصاد آموزش و پرورش، چاپ اول، جهاد دانشگاهی دانشگاه اصفهان. صص:۵۴-۲۳
۱۹. فرهود، داریوش. مروری بر تاریخچه اخلاق همراه با گردآوری زمینه های گوناگون اخلاق، فصلنامه ی اخلاق در علوم و فناوری. ۱۳۸۶. سال دوم، شماره های ۱ و ۲.صص:۳- ۱ .
۲۰. حسن زاده، بی نا. بررسی تاثیرات ائتلاف آموزشی. بی تا. شورایی عالی آموزش و پرورش.صص ۱۲-۴.
21. Difebo, James D (2002).Education in Small Schools of Pennsylvania.Trafford.Victoria.pp:65-69.
۲۲. علاقه بند، علی. مبانی نظری و اصول مدیریت آموزشی. ۱۳۷۷. چاپ پنجم، انتشارات روان. صص : ۱۵-۵.
۲۳. ساکی، رضا. الگوی نظری تحقیق و توسعه در آموزش و پرورش (منتشر نشده). ۱۳۸۶. دبیرخانه شورایی عالی آموزش و پرورش صص: ۵۹-۵۰ .

- اختیار برای خروج از پژوهش
26. withdraw from the research
اصل سیاستگذاری
27. Thanking
مسئولیت پذیری برای انتشار یافته ها
28. Responsibility to Disseminate Study Results

منابع

1. Durkheim EM (1992).Professional Ethics and Civic Morals, Translated by Cornelia Brookfield, Routledge, New York, pp:29-45.
۲. فراستخواه، مقصود. اخلاق علمی رمز ارتقای آموزش عالی، جایگاه و ساز و کارهای اخلاقیات حرفه ای علمی در تضمین کیفیت آموزشی عالی ایران. فصلنامه ی اخلاق در علوم و فناوری. ۱۳۸۵. شماره ی ۱. ص ۱۳.
۳. لشکر بلوکی، مجتبی. چارچوب تدوین ارزشها و اخلاق حرفه ای پژوهشهای علمی و فناوری. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری. ۱۳۸۷. سال سوم، شماره های ۱ و ۲.صص ۱۰۵ .
4. Israel MA , Iain HA(2006). Research Ethics for Social Scientists,Sage, London, pp:5-77.
5. Busher HU (2005) .Ethics of Educational Research: An agenda for discussion, School of Education, University of Leicester, Available At: URL http: www.aub.edu.lb.
6. Sales BD , Susan, FO(2000). Ethics in Research With Human Participants,American psychology Association, Washington, PP 37-46.
۷. فرهود، داریوش (۱۳۸۹) اخلاق آکادمیک در آموزش و پژوهش، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال پنجم، شماره های ۳ و ۴. ص ۱.
۸. خالقی، نرگس. اخلاق پژوهش در حوزه علوم اجتماعی. فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری. ۱۳۸۷. سال سوم، شماره های ۱ و ۲.صص ۸۴ .
۹. بیکر، ترزال. نحوه انجام تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ ناییبی. ۱۳۸۱. انتشارات روش، چاپ دوم. صص: ۱۸ - ۱۵.

33. Erwin V , Johanningmeier(2009). Equality of Educational Opportunity and Knowledgeable Human Capital. Information Age publishing Inc. Florida. pp:33-37.
34. MacBeath J, Cullen J, Frost D, Swaffield S (2007). Schools on the edge: responding to challenging circumstances, sage, London .pp:78-90.
35. Mertens DM, Ginsberg PE (2009). The Handbook of Social Research Ethics, Sage. London. pp: 47-56.
36. Gregory I (2003). Ethics in research, Continuum. New York. pp:12-15.
37. نشریه پژوهش، مؤسسه خدمات مشاوره‌ای آستان قدس رضوی، آذر ۸۴
38. Available At: URL <http://www.aqrjavan.org>
39. Connolly P (2003). Ethical Principles for Researching vulnerable. Available from: URL <http://www.ofmfmni.gov.uk/ethicalprinciples.pdf>.
24. Sikes P, John N and William C (2003). The Moral Foundations of Educational Research: Knowledge, Inquiry and Values, Open University press. Philadelphia. pp:84-90.
۲۵. بانکی، فرزین. فلسفه تعلیم و تربیت، ۱۳۸۳، خبرگزاری کار تاریخ ۱۳۸۳/۱۱/۰۲:
26. Available At: URL <http://www.ilna.ir>
27. Smith AW (2009). Education And Ethics. Bibliolife. Michigan. pp:13-26.
28. Pring ,Richard(2001). Education as a Moral Practice. Journal of Moral Education 30(2):23-26.
۲۹. کامین ، لئون . ماجرای سیریل برت . ترجمه یوسف کریمی. فصلنامه تعلیم و تربیت . ۱۳۶۵. سال دوم. شماره ۶. صص: ۴۵-۴۸ .
۳۰. کدیور، پروین. فشار روانی در کلاس های طبقه بندی شده، فصلنامه تعلیم و تربیت. ۱۳۸۰. شماره ۳۵. صص: ۳۶-۸۰ .
۳۱. سیف، علی اکبر. روانشناسی پرورشی. ۱۳۷۵. چاپ پنجم، انتشارات آگاه. صص: ۹۷-۸۵ .
۳۲. ساکی، رضا . بررسی نگرش معلمان در مورد علل شکست و موفقیت تحصیلی دانش آموزان و ارتباط آن با میزان موفقیت آنها در تدریس، فصلنامه تعلیم و تربیت. ۱۳۷۲. شماره ۳۹ و ۴۰. صص: ۲۹-۱۸ .

